

Ks. TOMASZ BŁASZCZYK

ADALBERT FALK JAKO ŚLĄSKI DZIAŁACZ KULTURKAMPFU (1827-1900)

W XIX wieku dokonujące się w całej niemal Europie przemiany polityczno-ekonomiczno-społeczne przyczyniły się do głębokiego kryzysu religijnego. Ich przyczyn należy doszukiwać się w nowych prądach naukowych, a przede wszystkim w nowych koncepcjach tworzenia nowoczesnego państwa. Niemiecka koncepcja nowoczesnego państwa opierała się na teorii filozoficznej Jerzego Wilhelma Hegla, który nadał państwu rangę absolutu, a przeszkodę w drodze do postępu upatrywał w chrześcijaństwie¹.

Politycznym sprzymierzeńcem światopoglądowych idei Hegla był Otto Bismarck, konstruktor zjednoczonych Niemiec pod egidą Prus². Jego zmysł polityczny doprowadził do upadku kilku dynastii i przyczynił się do uznania w Europie nowej siły politycznej, jaką stała się Rzesza³.

W nowym układzie politycznym zmianie uległa także wewnętrzna scena polityczna Niemiec, w której do tej pory dominującą rolę skrajnie prawicowego stronnictwa konserwatystów przejęli liberałowie. W przeciwieństwie do konserwatystów, preferują-

1 Z. ZIELIŃSKI. *Niemcy. Zarys dziejów*. Katowice 1998 s. 134.

2 Z. ZIELIŃSKI. *Bismarck Otto*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 2. Red. F. Gryglewicz [i in.]. Lublin 1995 kol. 620.

cych teorię protestanckiego państwa pruskiego, liberałowie byli zwolennikami państwa laickiego o antyklerykalnym nastawieniu. Tendencjom tym przeciwstawiła się frakcja katolicka braci Reichenspergów, przemianowana w 1859 r. w partię Centrum⁴. Jej celem była obrona zagrożonych interesów katolicyzmu w Rzeszy. Po jej upadku w 1867 r. katolicycy posłowie utworzyli przy parlamencie Rzeszy partię Centrum, która w nowej konstelacji politycznej wysuwała między innymi żądania odrzucenia małżeństw cywilnych na rzecz wzmocnienia małżeństw chrześcijańskich, przestrzegania ustawowo zagwarantowanych wolności Kościoła oraz utrzymania szkoły wyznaniowej⁵. Postulaty te nie były bezpodstawne zważywszy, że polityka wewnętrzna Bismarcka zmierzała do ograniczenia wpływu Kościoła na życie społeczne, a w polityce zewnętrznej do uzależnienia papieża od Niemiec⁶. Podstawą do monopolistycznych roszczeń Rzeszy względem Kościoła katolickiego stał się wydany przez papieża Piusa IX Syllabus, jak również dogmat o nieomyślności papieża w sprawach wiary i obyczajów uchwalony na Soborze Watykańskim I, co wywołało niesłuszną obawę postawienia autorytetu Kościoła ponad kompetencje państwa⁷.

Pierwszym krokiem do przyszłej walki z Kościołem była reorganizacja pruskiego Ministerstwa Wyznań, znosząca odrębne wydziały katolicki i protestancki, na miejsce których utworzono wspólny Wydział Spraw Duchownych⁸. Jego ministrem, po zdymisjonowaniu w styczniu 1872 r. Henryka von Mühlera, został Wojciech Falk⁹.

Paweł Ludwik Wojciech Falk, podobnie jak jego poprzednik,

---

3 J. KRASUSKI. *Historia Niemiec*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1998 s. 271.

4 G. KŁAPACH. *Centrum a polska mniejszość narodowa na terenie Niemiec w okresie Kulturkampfu*. „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1:1968 s. 7-8.

5 J. KRASUSKI. *Kulturkampf. Katolicyzm i liberalizm w Niemczech XIX wieku*. Poznań 1963 s. 125.

pochodził ze Śląska. Urodził się 10. 08. 1827 r. w Mieczkowie koło Środy Śląskiej. Jego dziadek był drobnym rzemieślnikiem pochodzenia aryjskiego¹⁰. Z domu wyniósł religijne wychowanie dalekie jednak od ortodoksji luterańskiej¹¹. Jego ojciec Ludwik, który był pastorem protestanckim, utrzymywał przyjacielskie stosunki z przyszłym ordynariuszem wrocławskim, proboszczem Kamiennej Góry, Henrykiem Försterem¹².

Wojciech Falk po studiach prawniczych, które odbywał we Wrocławiu, piastował różne stanowiska w wymiarze sprawiedliwości. W 1850 r. został pomocnikiem prokuratora państwowego we Wrocławiu, a w trzy lata później prokuratorem w Elku¹³. Wraz z awansami zawodowymi rozpoczęła się jego kariera polityczna. Związał się z liberałami i z ich ramienia z okręgu Elk, Olecko i Pisz został w 1858 r. wybrany do sejmu pruskiego, gdzie otrzymał urząd sekretarza parlamentu¹⁴. Po wygaśnięciu mandatu na krótki czas został powołany do Berlina w charakterze pomocnika w ministerstwie sprawiedliwości. Stamtąd w 1862 r. został przeniesiony do Głogowa, gdzie otrzymał posadę radcy sądu apelacyjnego¹⁵. Podobnie jak w Elku, tak też i w Głogowie szybko zyskał zaufanie wyborców i w lutym 1867 r. został wybrany do tworzącego się parlamentu Związku Północnoniemieckiego. Ponownie zasiłił szeregi liberałów, co pozwoliło mu na otrzymanie w 1868 r. stanowiska relatora w ministerstwie sprawiedliwości, a w 1871 r. urząd tajnego radcy wyższego sądu w ministerstwie sprawiedliwości oraz zastępcy pełnomocnika rządu do Rady Związku¹⁶. W Radzie Związkowej został wybrany przewodniczącym komisji

---

6 ZIELIŃSKI. *Bismarck Otto*. kol. 620; KRASUSKI. *Historia Niemiec*. s. 274.

7 Z. ZIELIŃSKI. *Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków*. Warszawa 1983 s. 256.

8 J. KRASUSKI. *Istota Kulturkampf*. „Przegląd Zachodni” 13:1957 t. 1 (1-2) s. 94.

9 L. TRZECIAKOWSKI. *Pod pruskim zaborem 1850-1918*. Warszawa 1973 s. 108.

10 A. MEYER. *Falk Paul Ludwik Adalbert*. W: *Biographisches Jahrbuch und*

sprawiedliwości, co wiązało się z licznymi kontaktami z wpływowymi osobistościami, między innymi z bawarskim ministrem sprawiedliwości Janem Lutzem¹⁷.

Falk był projektodawcą ustawy o obowiązku karnym oraz prawa wypadkowego. Swoją pracowitością i niespożytą energią zwrócił na siebie uwagę kanclerza Otto Bismarcka, który wysunął jego kandydaturę na stanowisko ministra kultury. Cesarz Wilhelm I, zapoznając się z jego sprawozdaniem z działalności ministerstwa sprawiedliwości, zaakceptował jego kandydaturę, podpisując 22. 01. 1872 r. akt nominacyjny na stanowisko ministra kultu. Wybór Falka na to stanowisko nie był przypadkowy. Bismarck widział w nim odpowiedniego człowieka do realizacji swojej polityki względem Kościoła katolickiego. Tym samym kanclerz wyznaczył nowemu ministrowi niełatwe zadanie podniesienia autorytetu państwa względem Kościoła katolickiego¹⁸. Falk stał się zatem głównym projektodawcą i wykonawcą prawie wszystkich ustaw kościelno-politycznych w czasach walki o kulturę.

Pierwszym projektem wprowadzonym pod obrady Parlamentu w 1871 r. był projekt ustawy o nadzorze szkolnym, który został zatwierdzony w marcu 1872 r. Ustawa ta, odbierała Kościołowi prawo nadzoru nad szkolnictwem powszechnym, a jednym z motywów jej wprowadzenia było domniemane spolonizowanie szkół poprzez działalność duchownych inspektorów szkolnych¹⁹. Ci natomiast podlegać mieli urzędnikom państwowym²⁰. W przypadku tej ustawy, która była zaprojektowana przez poprzednika Falka, za jej wprowadzeniem mocno optował kanclerz, a nowy minister kultury poprzez jej wprowadzenie widział możliwość podniesienia poziomu intelektualnego i materialnego szkół ludowych. Ponadto dostrzegał w niej możliwość przeprowadzenia

---

Deutscher Nekrolog. Red. A. BETTELHEIM. T. 5. Berlin 1903 s. 225.

11 Z. ZIELIŃSKI. *Falk Adalbert*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 5. Red. L. Bieńkowski [i in.]. Lublin 1989 kol. 25.

¹² H. HOFFMANN. *Fürstbischof Heinrich Förster (1853-81)*. „Archiv für schle-

reformy szkół, w których podawano jedynie suchą pamięciową wiedzę zawężoną do nauczania religii, a właściwe wiadomości ograniczano do minimum. Dlatego też był zwolennikiem otwierania szkół bezwyznaniowych²¹.

Do ustaw, które nie wyszły spod pióra Falka zaliczyć należy kolejne dwie ustawy odnoszące się do małżeństw cywilnych i starokatolików²². W przypadku pierwszej z nich Falk uważał, że prawo udzielania związków małżeńskich powinno być odebrane Kościołowi i scedowane na państwo, by nie uzależniać zawarcia małżeństwa od samowoli duchownych. Co się tyczy ustawy dotyczącej starokatolików, to był jej zdecydowanym przeciwnikiem, uważając, że ruch, który wyłonił się w kręgu uczonych nigdy nie opanuje mas ludowych i nie będzie dobrym partnerem w walce z Kościołem katolickim²³.

Jednak jako minister kultury stworzył pakiet ustaw, których zadaniem było uzależnienie Kościoła katolickiego od władzy świeckiej. Mimo, iż w swoim programowym przemówieniu gwarantował Kościołowi i wspólnotom kościelnym wolność, pragnąc, by zachowały swoją pełną aktywność, to jednak sugerował, że będzie ingerował w tych przypadkach, w których dostrzeże łamanie prawa państwowego przez Kościół i jego nieusprawiedliwione żądania.

Już w styczniu 1873 r. przedłożył parlamentowi projekty czterech ustaw dotyczących polityki kościelnej, które według niego miały regulować stosunek państwa i Kościoła. Projekty te odnosiły się do stosowania kościelnych środków karnych i wychowa-wczych, do kształcenia i angażowania duchownych, wystąpienia z Kościoła, władzy karnej Kościoła i ustanowienia sądu dla spraw duchownych.

Pierwsza ustawa z cyklu tzw. ustaw majowych z 11. 05. 1873 r. dotycząca kształcenia i angażowania duchownych zawierała mię-

sische Kirchengeschichte" 12:1954 s. 259.

13 ZIELIŃSKI. *Falk Adalbert*. kol. 25.

14 MEYER. *Falk*. s. 226.

15 H. JARCK. *Falk Adalbert*. W: *Lexikon für Theologie und Kirche*. T. 6. Freiburg

dzy innymi zakaz przyjmowania duchownych bez uprzedniego zawiadomienia pruskiego nadprezydenta, a wszystkie placówki kościelne przewidywała dla duchownych narodowości niemieckiej²⁴. Ponadto kandydat na urzędy kościelne winien wykazać się maturą niemieckiego gimnazjum państwowego bądź gimnazjum pozostającego pod kontrolą państwa. Po trzyletnim studium teologicznym ustawa przewidywała państwowy egzamin naukowy przed państwową komisją, który miał wykazać odpowiednie przygotowanie duchowieństwa do zadań duszpasterskich. Natomiast kształcenie duchownych odbywać się miało jedynie w tych seminariach, które pozytywnie zaakceptowały wymogi ustawy. Sama ustawa dawała szerokie prerogatywy państwu, które w prawie notyfikacji widziało możliwość głębokiej ingerencji w sprawy obsady kościelnych placówek, a w procesie przygotowania do kapłaństwa możliwość całkowitego opanowania seminariów duchownych i nadania im pruskiego ducha²⁵.

Druga w kolejności ustawa z 12. 05. 1873 r., która dotyczyła kościelnej władzy dyscyplinarnej, przewidywała utworzenie Królewskiego Trybunału dla Spraw Kościelnych, jak również usuwanie ze stanowisk duchownych na wnioski władz państwowych. Ustawa ta daleko ingerowała w wewnętrzne stosunki Kościoła, pragnąc zniszczyć więź Kościoła w Niemczech z papieżem, przyczyniając się w ostateczności do utworzenia narodowego Kościoła niemieckiego. Przyczynkiem do tego mogła stać się możliwość nakładania kar przez władze duchowne z pominięciem Rzymu²⁶.

Ostatnie dwie ustawy autorstwa Falka odnosiły się do stosowania środków dyscyplinarnych jedynie względem tych osób, które nie podporządkowały się ustawodawstwu państwowemu

---

1997 kol. 860.

16 MEYER. *Falk*. s. 226.

17 L. TRZECIAKOWSKI. *Kulturkampf w zaborze pruskim*. Poznań 1970 s. 84.

18 E. FOERSTER. *Adalbert Falk*. Gotha 1927 s. 75.

19 J. FELDMAN. *Bismarck a sprawa polska*. Warszawa 1980 s. 433.

i dotyczyć mogły jedynie spraw religijnych. Przewidywały one także możliwość wystąpienia z Kościoła, które mogło nastąpić na drodze oświadczenia złożonego sędziemu²⁷.

Wprowadzenie tych ustaw ograniczało samodzielność Kościoła, a przy ewentualnym ich zaakceptowaniu przez hierarchię duchowną mogło dojść do rozłamu w jego łonie. Hierarchowie Kościoła w Niemczech popierani przez duchowieństwo i wiernych stawili im zdecydowany opór. Ważną okazała się odezwa biskupów niemieckich zgromadzonych na konferencji episkopatu pruskiego u grobu św. Bonifacego w Fuldzie, podczas której biskupi ostro potępiłi mające wejść w życie ustawy. W swojej odezwie podkreślali, że ustawy majowe sprzeciwiają się porządkowi Konstytucji i wolności Kościoła, a ponadto mogą się przyczynić do oddzielenia biskupów od papieża, a duchowieństwa i wiernych od biskupów²⁸. W związku ze zdecydowanym sprzeciwem biskupów, niemieckie duchowieństwo stawiało ustawom majowym bierny opór, co w efekcie doprowadziło do nakładania surowych kar i przymusowego stosowania się do ustaw. Kary te dotknęły nie tylko pojedynczych duchownych, lecz także poszczególnych biskupów, między innymi arcybiskupa Gniezna i Poznania Mieczysława Ledóchowskiego²⁹, arcybiskupa Kolonii Pawła Melchersa³⁰, a w późniejszym okresie także ordynariusza wrocławskiego Henryka Förstera³¹.

Falk jako minister kultury był przekonany, że ustawy majowe

---

20 TRZECIAKOWSKI. *Kulturkampf*. s. 85.

21 MEYER. *Falk*. s. 227-228.

22 Zob. J. KISSLING. *Geschichte des Kulturkampfes im Deutschen Reich. Im Auftrage des Centralkomitees für die Generalversammlungen der Katholiken Deutschlands*. T. 2. Freiburg 1916 s. 452.

23 MEYER. *Falk*. s. 229.

24 Ch. ANDREE. *Der Kulturkampf in Schlesien*. „Archiv für schlesischen Kir-

w niczym nie naruszały niezawisłości Kościoła, a w ich postanowieniach nie dostrzegał żadnego przepisu, któremu Kościół nie podlegał w innych krajach. Tym samym wskazywał, że nowe ustawodawstwo polityczno-kościelne w Niemczech jest zgodne z międzynarodowymi ustaleniami państwowo-kościelnymi, i w żadnym stopniu nie jest jedynie jednostronnym ustawodawstwem ustanowionym przez państwo³².

Wobec narastającego sprzeciwu społeczności katolikckiej, duchowieństwa niemieckiego i hierarchów kościelnych względem ustaw majowych, przeciwko którym w ostrym tonie wypowiedział się także papież Pius IX w encyklice *Quod nunquam*³³, minister kultury Falk przygotował nowe ustawy o charakterze restrykcyjnym. W 1876 r. wydano ustawy o zarządzaniu wakujących biskupstw, o zapobieganiu nieupoważnionemu wykonywaniu urzędów kościelnych oraz uzupełnienie ustawy dotyczącej wykształcenia i urzędzenia duchownych. Ustawy te zostały poprzedzone wydanymi rok wcześniej dwoma ustawami: ustawą o zakonach oraz ustawą dotyczącą ustanowienia świadczeń ze środków kasy państwowej dla biskupstwa katolickiego i katolickich duchownych.

Najpoważniejszą w skutkach okazała się ustawa antyzakonna z 31. 05. 1875 r., która znosiła na terenie Prus wszystkie klasztory prócz tych, które zajmowały się opieką chorych. Pozostawione zakony, na mocy ustawy, musiały ściśle podlegać nadzorowi państwowemu³⁴. Likwidacja pozostałych zgromadzeń miała odbyć się w przeciągu pół roku, a w wyjątkowych sytuacjach termin ten mógł być przedłużony do 4 lat. Odnosiło się to zwłaszcza do tych zgromadzeń, które zajmowały się pracą wychowawczo-dy-

---

chengeschichte" 53:1995 s. 153.

25 Z. ZIELIŃSKI. *Wykonanie ustawy sejmu pruskiego z 11 V 1873 r. o kształceniu i zatrudnianiu duchowieństwa na terenie archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej 1873-1887*. W: *Studia Historyczne*. Red. M. ŻYWCZYŃSKI. Z. ZIELIŃSKI. Lublin 1968 s. 20-21.

26 TRZECIAKOWSKI. *Kulturkampf*. s. 89.

daktyczną. Ustawodawca pozostawiając niektóre zakony, w tym o charakterze charytatywnym, przyczynił się do dezorganizacji życia kościelnego, pragnąc uniknąć zdeorganizowania pewnych odcinków życia społecznego³⁵. W miejsce likwidowanych placówek oświatowo-wychowawczych Falk widział możliwość powołania tego typu świeckich instytucji, a w miejsce usuniętych zakonów zajmujących się nauczaniem i wychowaniem młodzieży i dzieci możliwość wprowadzenia świeckich sił pedagogicznych. Nie dziwi przeto treść adresu nauczycieli szkół ludowych skierowanego do Falka z okazji jego złotego jubileuszu pracy, którzy byli mu wdzięczni za prawne regulacje oświatowe oraz za poprawę ich ciężkiej sytuacji materialnej poprzez wprowadzenie pierwszych państwowych dodatków za wysługę lat³⁶.

Nie ulega żadnej wątpliwości, że poszczególne ustawy represyjne w sposób szczególny ingerowały w wewnętrzne życie Kościoła i przyczyniły się do zlikwidowania w czasach zaostrzonej walki na terenie Prus 296 klasztorów, uniemożliwiając działalność wielu szkołom, pensjonatom, sierocińcom i zakładom dla dzieci³⁷, ograniczając także duszpasterskie oddziaływanie kleru.

Falk był przekonany o słuszności wprowadzenia ustaw majowych, a tym samym daleki od ich odwoływania. Możliwość ich zniesienia widział jedynie wówczas, gdy Kościół byłby gotowy uznać obowiązujące ustawodawstwo i przestrzegać jego przepisów. W związku z nieustępującym oporem duchowieństwa wiele placówek duszpasterskich było nieobsadzonych, a wielu kapłanów trafiło do więzienia z powodu nieposłuszeństwa względem ustaw antykościelnych. Falk liczył na współpracę niższego kleru z państwem, pragnąc tym samym zniszczyć jego solidarną postawę. Na Śląsku jedynie dwóch członków kapituły wrocław-

---

27 KISSLING. *Geschichte*. s. 473-475.

28 1876. *Zur Geschichte des Kulturkampfes. Aus der Germania und Schlesischer Volkszeitung. Verhandlungen des Herrenhauses. Formulare. Zustände*. Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu. Sygn. II C 20 d.

29 Z. ZIELIŃSKI. *Mieczysław Ledóchowski 1866-1886*. W: *Na stolicy prymasowskiej*

skiej zajęło postawę sprzeczną z interesami Kościoła, którzy w swoim postępowaniu kierowali się bardziej pobudkami natury ideologicznej³⁸, a 10 duchownych poszło na daleko zakrojoną współpracę z rządem³⁹. Oczekiwania Falka w tej kwestii okazały się zatem fiaskiem.

W związku z nową sytuacją jaka zaistniała po śmierci papieża Piusa IX (+1878), jak również z licznymi zastrzeżeniami względem słuszności ustaw Kulturkampfu wysuwanych przez polityków jak i dwór cesarski, Falk zdecydował się na rezygnację z urzędu ministra kultu, uważając, że jego osoba jest przeszkodą do oczekiwanej ugody między Berlinem a Watykanem. Główną przyczyną tej decyzji była zmiana kursu polityki względem Kościoła prowadzona przez Bismarcka, który pragnąc zakończyć otwartą walkę z Kościołem był gotowy zawiesić bądź zmodyfikować niektóre ustawy Kulturkampfu, nie myśląc o całkowitym ich zniesieniu⁴⁰. Bismarck, który pragnął dominacji państwa we wszystkich dziedzinach przekonał się, że walka z Kościołem o jego podporządkowanie była źle przeprowadzona, a w istocie szkodliwa dla samego państwa⁴¹.

Falk był przekonany, że w takiej sytuacji potrzebny był nowy minister kultury, który poprowadziłby nową politykę wyznaniową państwa. Następnego dnia po złożeniu dymisji Falk odbył rozmowę z Bismarckiem, który zaskoczony decyzją swojego ministra prosił go o złożenie pisemnego oświadczenia, że prośba o dymisję jest jego własną decyzją, a nie kanclerza⁴². Dymisja Falka została podpisana 14. 07. 1879 r. Od tej pory pozostawał jedynie członkiem parlamentu i Rady Rzeszy. Jako parlamentarzysta miał możliwość dokładnej obserwacji poczynañ swego następcy ministra kultu, Roberta Puttkamera, który przygotował

---

w *Gnieźnie i w Poznaniu. Szkice o prymasach Polski w okresie niewoli narodowej i w II Rzeczypospolitej*. Poznań 1982 s. 219; M. KOSMAN. *Poczet prymasów Polski*. Bydgoszcz 1997 s. 298.

30 B. KUMOR. *Historia Kościoła*. Cz. 7. Lublin 1991 s. 245.

³¹ F. X. SCHULTE. *Geschichte des „Kulturkampfes“ in Preussen*. Essen 1882 s.

prawodawstwo łagodzące falkowskie ustawy antykościelne.

Podczas debaty nad nowymi ustawami rządu, Falk zabierając głos, wyraził swoją dezaprobatę dla poczynań nowego ministra, uważając, że państwo straciło właściwość i skuteczność działania, a Rzym przez wytrwałą zwłokę odniósł pełne zwycięstwo nad państwem. Tym samym Falk przyjął postawę opozycjonisty wobec ustaw łagodzących Kulturkampf⁴³.

Ostatnim czynnym polem działalności Falka było stanowisko prezesa wyższego sądu apelacyjnego w Hamm, na którym pozostał aż do śmierci⁴⁴.

Falk, który stał się filarem ustawodawstwa państwowego, przyczynił się do znacznych strat, jakie poniósł Kościół katolicki w dobie Kulturkampf. W tej osławionej walce z Kościołem władze państwowe zaangażowały ogromny aparat policyjny i biurokratyczny, sądząc, że represjami są w stanie nie tylko osłabić siłę moralną Kościoła, ale przede wszystkim go zniszczyć. Kościół na Śląsku, który poniósł wśród wszystkich pięciu diecezji należących do Prus największe straty, wyszedł z tej ciężkiej batalii osłabiony, ale nie pokonany. Konstruktorzy antykościelnego ustawodawstwa państwowego nie mogli się spodziewać, że przyczynią się do zwarcia szeregów katolickich i wielkiej ich aktywności w walce o swoje prawa. Falk, który był osobą pracowitą, kompetentną i oddaną w służbie państwa, okazał się postacią pozbawioną politycznej wyobraźni. Jego błyskotliwa kariera została unices-twiona przez pewność poczynań na drodze ustawodawczej i uczyniła go politycznym bankrutem.

477-480; A. A. STRNAD. *Die Verleitung des erzbischöflichen Palliums an Fürstbischof Heinrich Förster (1875)*. „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”

ADALBER FALK AS SOCIAL WORKER OF KULTURKAMPF
IN SILESIA (1827-1900)

S u m m a r i e s

This is a historical and political biography of Adalbert Falk. He was the Minister of the Cultural Department during the power of Otto Bismark. During that time, Falk created a couple of polices – acts. The famous act is Civil Marriage Law for Old Catholic, and another couple of acts that made the Catholic Church dependant from the State. His idea was to limit the Church, however, his policy created crisis in the church. Pope Pius IX criticized his activities in a special document. The next Minister, Robert Puttkamer changed some of the polices – acts. At the end of Falk’s political career, he was seen as non influential at all, and some called it as „political bankruptcy”.

Thum. Ks. Tomasz Czernik